

Vokiškoji kraštovaizdžio architektūros tradicija Europoje ir Lietuvoje

Dr. Vaiva Deveikienė¹, Steponas Deveikis*²

¹ *Vilniaus miesto savivaldybės administracija, Lietuvos kraštovaizdžio architektų sąjunga;*

² *Lietuvos kraštovaizdžio architektų sąjunga*

¹ *vaivadeveikiene@gmail.com;* ² *steponas.deveikis2@gmail.com*

(Gauta 2023 m. sausio mėn.; atiduota spaudai 2023 m. vasario mėn.; prieiga internete nuo 2023 m. gegužės 10 d.)

Anotacija

Vokiškoji kraštovaizdžio architektūros mokykla ir tradicija turi savitą raišką. Vokiškoji kraštovaizdžio formavimo, sodų meno tradicija turėjo įtakos ir kitose Europos šalyse, tiek kaimyninėse, tiek atokiau esančiose. Straipsnyje analizuojama šios tradicijos – pedagoginės, praktinės ir kūrybinės veiklos organizavimo, meninės raiškos – aspektai Europos šalyse ir Lietuvoje.

Reikšminiai žodžiai: *kraštovaizdžio architektūra, Georg Kuphaldt, Johann Larass, Karališkoji sodininkystės mokykla Berlyne.*

Abstract

The German school and tradition of landscape architecture has its own expression. The German tradition of landscaping and garden art had an influence on other European countries, both neighboring and distant ones. The article analyzes the aspects of this tradition - organization of pedagogical, practical and creative activities, artistic expression - in European countries and Lithuania.

Key words: *Landscape architecture, Georg Kuphaldt, Johann Larass, Royal gardening school at Berlin*

Įvadas

Imtis šios temos paskatino vokiečio kolegos išsakytas klausimas 2022 m. Versalio nacionalinės aukštosios kraštovaizdžio mokyklos (*ENSP, École nationale supérieure du paysage de Versailles-Marseille*) konferencijoje „Devenir paysagiste“ (liet. „Kaip tapti kraštovaizdžio architektu“) ir pastebėjimas, kad Baltijos šalyse kraštovaizdžio architektūros raidai įtakos turėjo ir vokiškoji tradicija.

Žinoma, vokiškoji sodų meno (vok. *Gartenkunst*) raida, sodininkystės mokyklos turėjo įtakos visos Europos kraštovaizdžio architektūros profesijos formavimuisi ir tradicijoms. Reikšminga ji buvo ir Lietuvos architektams, XIX a. pabaigoje – XX a. pirmoje pusėje sėmusiems patirties klodus įvairiose Europos šalyse, tarp jų ir Vokietijoje.

2017 m. ir 2020 m. Lietuvos kraštovaizdžio mokslo almanachuose, kituose leidiniuose užsimenama apie atskirus Vokietijos (Prūsijos) parkų meno ir kraštovaizdžio formavimo specialistus, profesorius. Lietuvių kalba jų veikla ir kūrybos paveldas Lietuvoje yra kiek apžvelgti 2020 m. leidinyje *Kraštovaizdžio atodangos MMXX*, Regimanto Pilkausko studijoje *Miesto želdynų plėtotė* (2019). Vokietijos kraštovaizdžio architektūros raidos aspektus galima išvelgti Leono Čibiro rengtuose vertimuose (Čibiras, 2022). Tačiau vokiškosios kraštovaizdžio ir želdynų meno platesnės analizės Lietuvoje neturime.

Straipsnio tikslas – pateikti glaustą analizę ir apibendrinti vokiškosios kraštovaizdžio architektūros tradicijos raidą ir pedagoginės, teorinės ir kūrybinės veiklos paveldo Europoje ir Lietuvoje aspektus. Vokiškoji kraštovaizdžio architektūros mokykla ir tradicija ugdė ne vieną Lietuvos ir kitų Europos šalių kraštovaizdžio mokslo ir meno kūrėją ir yra reikšminga Lietuvos kraštovaizdžio architektūros pažinimo platformai.

Metodika ir tyrimo pobūdis

Pagrindiniai tyrimo segmentai ir apimtis. Rengiant šį straipsnį taikyti ikonografinės ir rašytinės medžiagos, mokslinių publikacijų, interneto išteklių analizės, apžvalginių tyrimų vietoje (*in situ*) ir jų metu gautų duomenų analizės, istorinės retrospektyvos, sugretinimo ir palyginimo, apibendrinimo (sintezės) metodai. Tyrime taikyta tradicinė temos „Europos didieji kraštovaizdžio

architektai“ metodika, tyrimo aprėptis, bibliografinių šaltinių analizė, sukaupta vizitų ir apžvalginių tyrimų *in situ* (Miunchenas, Berlynas, Drezdenas, Leipcigas, Bona, Hanoveris, Hamburgas, Liuksemburgas, Strasbūras, Poznanė ir kt. miestai) medžiaga. Tyrimą papildė Leono Čibiro (1921–1992) tekstų leidybos (2022) procesas: Hermanno Göritzo (1902–1998) ir kitų vokiečių autorių veiklos ir tekstų analizė, smulkių publikacijų (*Kraštovaizdžio atodangos MMXX*, 2020) apibendrinimas. Tyrimas ir publikacija paremti naujausių bibliografinių ir biografinių šaltinių medžiaga ir analize.

Darbą apsinkino, o gal ir tyrimą menkino tai, kad straipsnio autoriai nemoka vokiečių kalbos. Teko kliautis šaltiniais kitomis užsienio kalbomis, o ilgametė (bene 30 metų) profesinių kelionių, išvykų į Vokietiją ir kitas šalis istorija leido sukaupti empirinės medžiagos, kad galėtume pateikti įžvalgas ir apibendrinimus.

Straipsnio autorių dėmesys kraštovaizdžio architektūros istorijai sudarė sąlygas ir prielaidas analizuoti Lietuvoje dirbusių kraštovaizdžio architektų kūrybą ir paveldą. Apibendrinami tyrimo rezultatus akcentuojame reikšmingą Johanno Larasso (1820–1893), Georgo Kuphaldt'o (1853–1938), Josepho Stübbero (1845–1936) indėlį į kraštovaizdžio architektūros ir kraštovaizdžio architekto profesijos ugdymą Baltijos šalyse. Jų pedagoginė ir organizacinė veikla yra svarbi profesijos mokymo ir praktikos raidai pažinti. Didesnį dėmesį skyrėme želdininkystės (ir kraštovaizdžio architektūros) mokymo Vokietijoje tradicijai, besitęsiančiai jau 200 metų.

Tyrimo šaltiniai, literatūros apžvalga. Labai svarbus informacijos šaltinis yra buvusios Berlyno sodininkystės mokyklos (prie Potsdamo, vėliau prie Dahlemo) trijų jubiliejinių leidinių (1899, 1913 ir 1924) suskaitmenintas sąvadas (Echtermeyer, [1913]), pateikiantis žinių apie mokyklos absolventus, stažuotojus, klausytojus ir jų veiklą. Kai kurių kraštovaizdžio architektų, urbanistų veikla yra aptarta leidinio *Kraštovaizdžio atodangos MMXX* (2020) tekstuose; G. Kuphaldt'o (1853–1938) veiklą ir darbus yra apžvelgę Anne Kaaver (2003, 2007), Regimantas Pilkauskas (2019, p. 28–29).

Straipsnio iliustracijos parinktos iš ikonografinių šaltinių, tinklalapių, ankstesnių publikacijų ir profesinėse išvykose ir stažuotėse fiksuotų artefaktų. Plati tyrimų panorama ir straipsnio autorių sudaryti ir redaguoti tarptautinių konferencijų Lietuvoje pranešimų ir straipsnių rinkiniai, kraštovaizdžio architektūros almanachai (2011, 2013, 2015, 2017, 2020) sudarė sąlygas apžvelgti esminius vokiečių kraštovaizdžio architektūros ir urbanistikos teorijos ir praktikos aspektus.

Dvi 2022 m. tarptautinės konferencijos Prancūzijoje ir publikuota medžiaga apibendrino profesijos ugdymo raidą, analizavo kraštovaizdžio architektūros kūrybines ir pedagogines intencijas ir patirtį įvairiose Europos šalyse. Šiuo požiūriu reikšmingi yra naujausi užsienio autorių (Antunes *et al.*, 2022; Donadieu, 2022; Hnidkova, 2022; Hopstock, 2022; Lauton, 2022) tekstai.

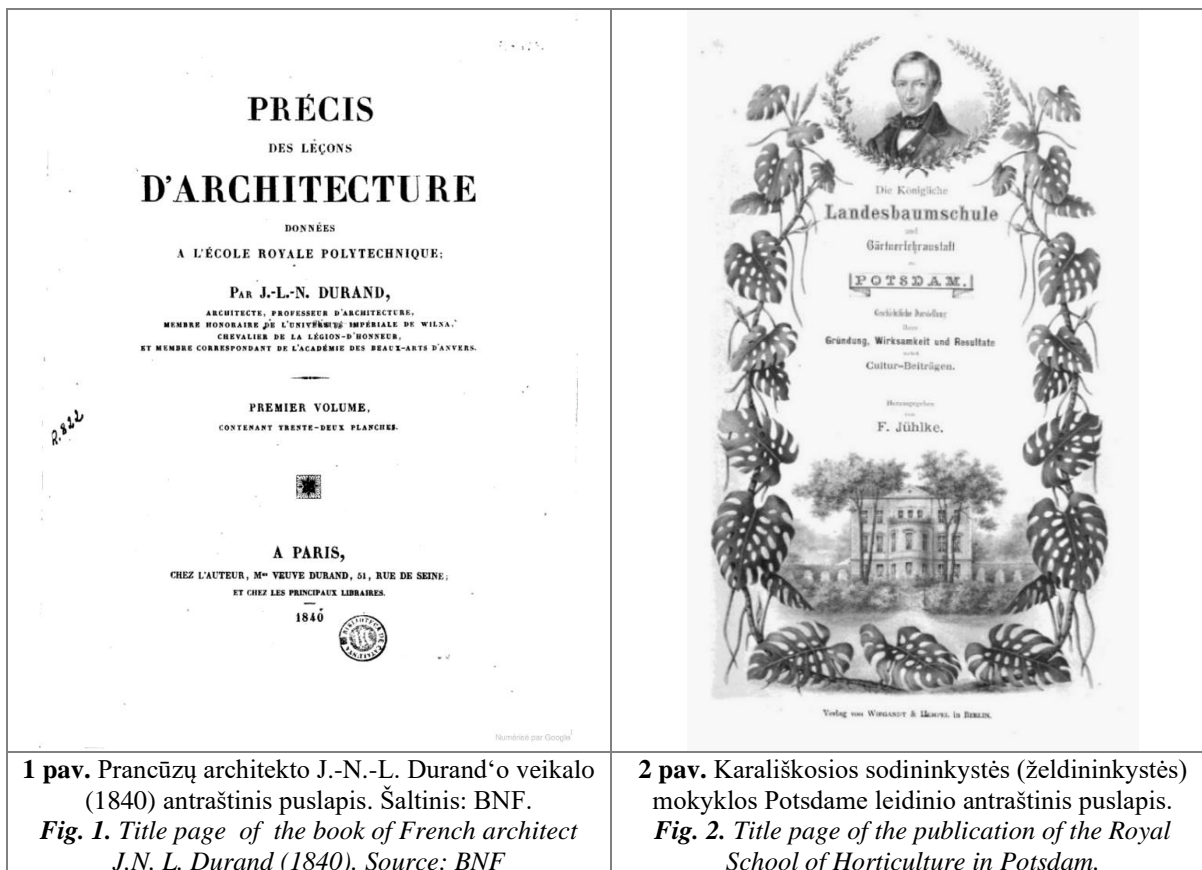
Vokiškosios sodininkystės ir kraštovaizdžio mokyklos ir tradicijos raida. Vokietijos žemių, Prūsijos valstybės bandymų mokyti tautą žemės ūkio, miškų ūkio, agronomijos dalykų būta nuo XVIII a. vidurio. Agronomijos mokslai XIX a. pirmoje pusėje aprėpė ir botanikos, želdininkystės, sodų kompozicijos teorijos ir praktikos dalykus. Racionalioji, praktiškoji ūkio tvarkymo mintis Vokietijoje, Prūsijoje lengvai priėmė angliškojo parko planavimo modelį. Todėl XIX a. pradžioje, 1824 m., Prūsijoje įkurta Karališkoji sodininkystės (želdininkystės) mokykla prie Potsdamo (vok. *Königliche Gärtnerlehranstalt am Wildpark bei Potsdam*; angl. *Royal gardening school at the wildlife park near Potsdam*) parengdavo gamtovaizdžio meną įvaldžiusius specialistus. Mokyklos veikla ypač rūpinosi garsus Prūsijos vokiečių parkų kūrėjas, kraštovaizdžio architektas Peter Joseph Lenné jaunesnysis (1789–1866) (Royal gardening school, 2022).

Yra žinoma, kad P. J. Lenné lanksčių, vingiuotų takų ir netaisyklingų sankryžų meno įgūdžius 1811–1812 m. tobulino Paryžiuje pas architektą Jeaną-Nicolas-Louis Durand'ą (1760–1834) ir parkų kūrėją Gabrielį Thouiną (1747–1829), o botanikos žinias gilino pas jo brolių André Thouiną (1747–1824) (Wimmer, 1989, Deveikis, 2020). Pomirtiniame J.-N.-L. Durand'o architektūros kurso leidinyje (1840, 1 pav.), išleistame jo našlės, nurodoma, kad autorius buvo Vilniaus universiteto

garbės narys (*Membre honoraire de l'Université impériale de Wilna*) (Deveikis, 2020). Tokios tad pirmosios mokyklų ir studijų tarptautinės sąsajos.

1903 m. ši sodininkystės mokykla prie Potsdamo buvo perkelta į Dahlemą (*Royal gardening school in Dahlem near Steglitz-Berlin*), 1910 m. pervadinta aukštąja sodininkystės mokykla (angl. *Higher Gardening School*), 1924 m., mokyklos 100-mečio proga, ji pavadinta Sodininkystės mokymo ir tyrimo institutu (angl. *Teaching and research institute for horticulture in Berlin Dahlem*; vok. *LuFA*). Šiuo metu mokyklos paveldas yra susietas su Berlyno technikos universitetu (*Royal gardening school, 2022; 2 pav.*).

Angliškojo planavimo parkų kūrimo pradiniu Vokietijoje laikomas Friedrich Ludwig von Sckell (1750–1823). Žymiausi šio parkų meno meistro kūriniai ir darbai yra Bavarijoje: Nymphenburgo karališkosios pilies parko pertvarkymas (1803–1823) ir svarbiausias Miuncheno miesto želdynas – Anglų sodas (vok. *Englischen Garten*, angl. *English Garden*, pranc. *Jardin Anglais*), pirmasis Europoje viešasis miesto parkas (1789). Parką planavo britas iš JAV, Amerikos Nepriklausomybės kovų dalyvis, mokslininkas fizikas Benjamin Thompson (1753–1814, gavęs Reichsgraf von Rumford titulą; Count Rumford; Comte de Rumford; jį, tiksliau jo sriubos receptą „Kapitale“, 1 t., 22 skyriuje minėjo Karlas Marksas; 3 pav.). Parką išplėtė ir puoselėjo baronas Reinhard Freiherr von Werneck (1757–1842) ir kraštovaizdžio architektas F. L. von Sckell. Vokietijos parkų vadovai nurodo, kad paveiktas Prancūzijos revoliucijos išrinktasis Bavarijos kunigaikštis Karl Theodor 1789-08-13 pasirašė dekretą, pagal kurį perleido valdovų medžioklės plotus prie Isaro upės sostinės gyventojų pramogoms „kai šie nebus užimti“. Dar 1790 m. pastatoma kuniška pagoda, kuri 1944 m. sudegė per bombardavimą, o 1952 m. buvo atstatyta (Plaisir du jardin..., 2003, p. 88–89). Viešasis miesto parkas turėjo, grafo Rumford'o teigimu, teikti naudą ne tik valstybei, bet ir visai tautai. F. L. Sckell darbavosi ir rūpinosi šio parko projektais nuo 1804 m. iki pat savo mirties 1823 m. Šiam parko kūrėjui dar 1824 m. buvo pastatytas paminklas.

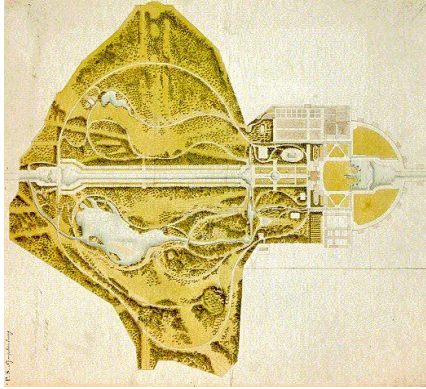
1836–1837 m. parke įrengta *Monopteros* – apžvalgos kalvelė su rotunda, kurią projektavo Leo von Klenze (1784–1864) (Plaisir du jardin..., 2003, p. 89). 370 ha ploto viešasis parkas yra vienas didžiausių pasaulio miestų parkų.

Įdomus F. L. Sckell darbas – Manheimio miesto tvirtovės pertvarkymo ir išplėtimo projektas (1789–1800) liko neįgyvendintas (5 pav.), tačiau tai buvo aiškus tvirtovių apsauginių pylimų pertvarkymo į žaliąsias poilsio erdves pasiūlymas, turėjęs tęsinį kitų autorių darbuose kituose miestuose (Krokuva, Viena, Liuksemburgas ir kt.).

3 pav. Benjamin Thompson paminklas Miunchene. Autorių nuotrauka.

Fig. 3. Benjamin Thompson monument in Munich. Photo by authors

4 pav. Nymphenburgo karališkosios pilies parko pertvarkymo projektas, F. L. Sckell, 1802 (Gartenkunst-museum.de).

Fig. 4. Remodeling of the Royal Castle Park of Nymphenburg, by F. L. Sckell, 1802 (Gartenkunst-museum.de).

5 pav. Manheimio miesto tvirtovės pertvarkymo projektas, Sckell, 1789–1800.

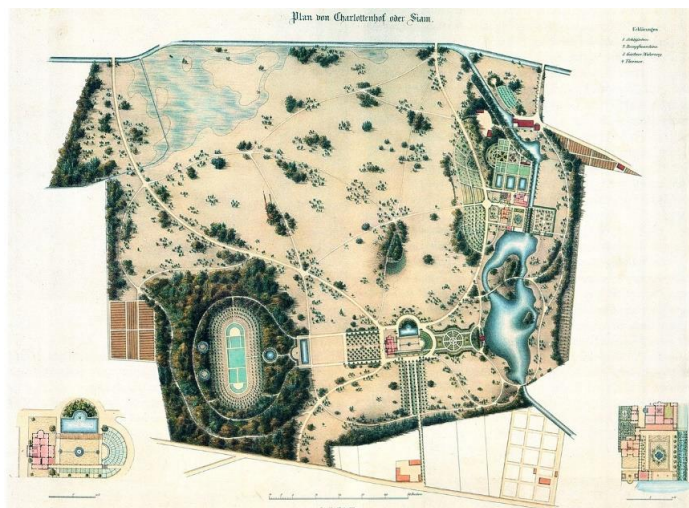
Fig. 5. Remodeling project for the city fortress of Mannheim, Sckell, 1789–1800 (Maps of Mannheim: Old plans)

Taigi, garsiausias ir reikšmingiausias XIX a. prūsų sodininkas ir kraštovaizdžio architektas buvo P. J. Lenné, kilęs iš XVII a. ateivių iš Belgijos giminės, rūmų ir universiteto sodininko P. J. Lenné (vyresniojo, 1756–1821) sūnus, F. L. Sckell mokinys ir sekėjas, kuris būdamas Potsdamo ir Berlyno Karališkųjų Prūsijos rūmų ir parkų generalinis direktorius, savo darbais ir projektais formavo XIX a. vokiečių želdynų dizaino plėtrą neoklasicistiniu stiliumi (Hinz, 1980; Wimmer, 1989). Jaunystės metais jis keliavo ir kaupė želdynų meno patirtį Pietų Vokietijoje, Šveicarijoje, Prancūzijoje, Austrijoje, dirbo sodininku Schönbrunno parkuose. 1816 m. buvo pakviestas į Potsdamą prisidėti prie Prūsijos karaliaus dvaro specialistų, ėmėsi perprojektuoti ir kurti naujus Potsdamo ir Berlyno priemiesčių, kitų miestų ir pilių parkus (6 pav.). 1822 m. Lenné lankėsi Anglijoje, žavėjosi Williamo Kento (1685–1748) kurtais parkais, vadino jį „naujosios kraštovaizdžio architektūros tėvu“, įkūrė Prūsijoje karališkąją sodininkystės draugiją (ang. *Royal Horticultural Society*), kuri veikia ir dabar kaip *Deutsche Gartenbaugesellschaft* (Hinz, 1980); 1859 m. išleido veikalą apie želdynų meną.

P. J. Lenné bendramintis Vokietijoje buvo ir kunigaikštis parkų kūrėjas Hermann Ludwig Heinrich von Pückler-Muskau (1785–1871). Kraštovaizdžio ir želdynų meno metras bendradarbiavo su garsiais architektais, turėjo būrį mokinių ir sekėjų. Vienas jų – Lietuvoje pėdsaką palikęs, Vakarų ir Rytų Prūsijoje dirbęs, Johann Larass (1820–1893). Šis parkų ir sodų specialistas buvo kviečiamas Kretingos dvare šeimos rezidenciją pradėjusio kurti grafo Juozapo Tiškevičiaus (1835–1891). 1879 m. Johannas Larassas parengė Palangos ir Kretingos parko skverų eskizus¹ (Omilanowska, 2011, 2014; Deveikis, 2017), oranžerijos arba žiemos sodo (*Palmenhaus*) projektą (Zbior planow, 2009–2017).

¹ Lenkijos valstybės archyve Olštynė (Archiwum Państwowe w Olsztynie) rinkinyje *Zbior planow Johanna, Georga i Ernsta Larassa* (ok. 1862–1942) – prieiga internete: https://www.archivesportaleurope.net/ead-display/-/ead/pl/aicode/PL-42/type/fa/id/PL-42-1364_SLASH_0/page/1 – saugomi J. Larasso brėžiniai: 1) Projekt rabat na skwerzu w Poladze, Litwa, ok. 1880–1900; 28,5x62 cm; M apie 1:250; šiame brėžinyje – trys objektai, iš kurių vienas skirtas Palangai, kiti du – Kretingos parkui (PL-42-1364/0-125); 2) Palmenhaus zu Schloss Crottingen zugehörig Herrn Grafen von Tyszkiewicz, 1880; 32x48,5 cm; M apie 1:100; pateikia oranžerijos arba žiemos sodo planą (PL-42-1364/0-21)

6 pav. P. J. Lenné jaunesniojo parengtas Charlottenhof parko projektas, litografija iš 1839 m. leidinio.
Fig. 6. Plan of the Charlottenhof Park designed by P. J. Lenné, lithography by Gerhard Koeber, 1839

Šalia Kretingos dvaro rūmų pastatų buvo kuriamas prancūziškojo plano sodas, kitoje rūmų pusėje – angliškojo stiliaus parkas su tvenkiniais. Kai kurie autoriai teigia, kad Kretingos dvaro parko projektavimas buvo patikėtas dvaro matininkui Jonui Šostakui (apie 1830 – ?), o želdinius ir gėlynus formavo vengrų kilmės daržininkas, rūmų muzikantas Liudvikas Haidukas (1856–1914), daržininkystės mokslus baigęs Vokietijoje (Kretingos muziejus tinklalapis, 2022).

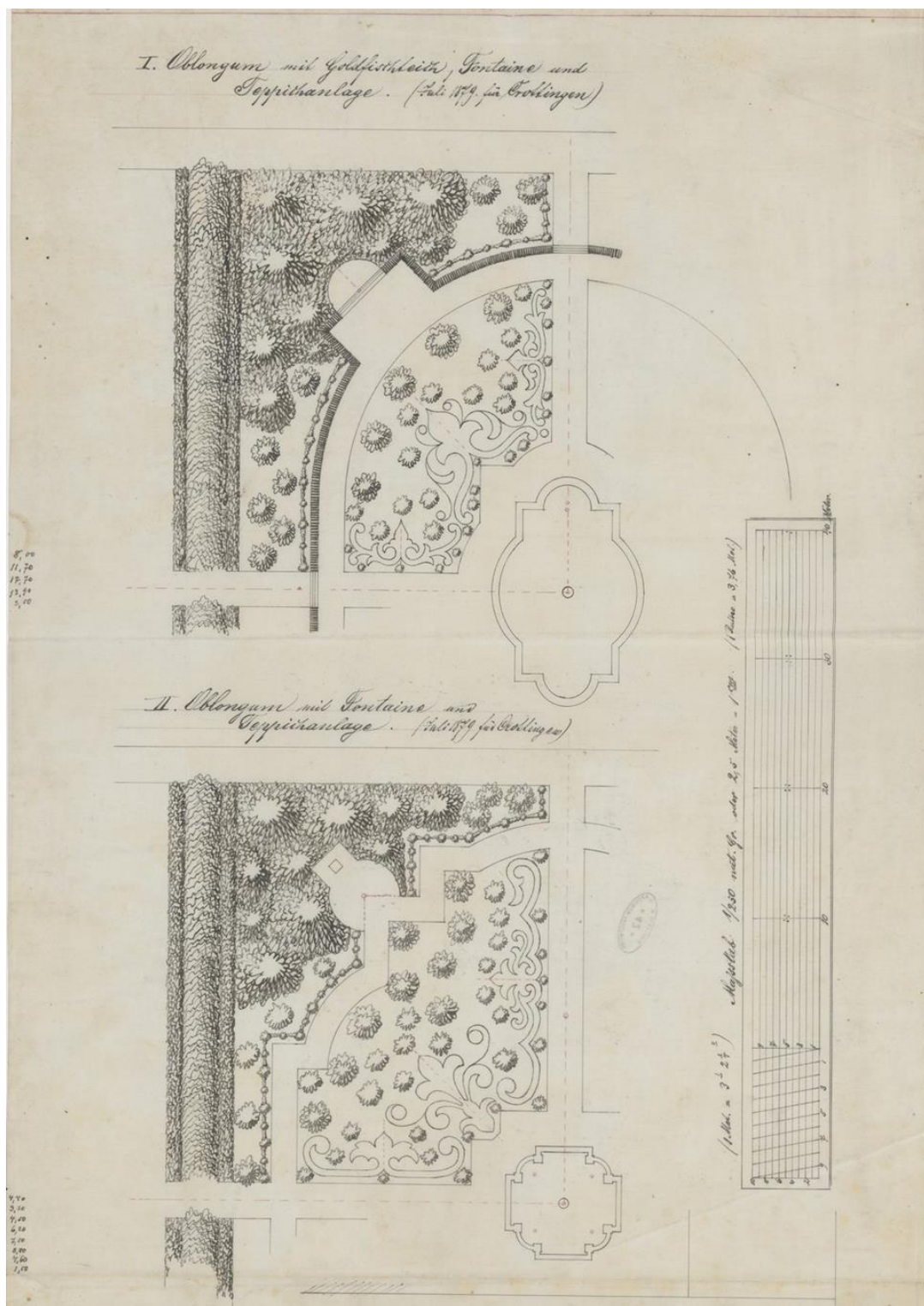
Neatmestina prielaida, kad J. Larassas ir Palangos Birutės parko projekto autorius E. André (1840–1911) pažinojo vienas kitą arba bent žinojo vienas kito darbus. J. Larasso parkų projektai buvo eksponuoti 1867 m. Paryžiaus pasaulinėje parodoje. 2016 m. pabaigoje – 2017 m. pradžioje Lenkijos Varmijos ir Mozūrijos žemėse parodoje „Didysis nežinomas. Johannas Larassas ir jo parkai“ (*Wielki nieznany. Johann Larass i jego ogrody*) plačiai eksponuota Olštyno ir Bydgoščiaus archyvuose saugoma medžiaga (7 pav.) (Zbior planow, 2009–2017; Wielki nieznany, 2016, 2017). Kretingos parko istorijai aktualią medžiagą iš Olštyno archyvo pateikiame 8 ir 9 pav. didesniu formatu.

7 pav. Parodos „Wielki nieznany. Johann Larass ir jeho ogrody“ (2016, 2017) artefaktai. Šaltinis: Deveikis, 2017.
Fig. 7. Artifacts of the Exhibition "Wielki nieznany. Johann Larass and jeho ogrody" (2016, 2017). Source: Deveikis, 2017

Kretingos muziejaus specialistai yra parengę edukacinę programą „Senasis Kretingos dvaro parkas – gyvoji istorija“. Šios programos leidinyje (2012) – daug istorinių vaizdų, nuotraukų, pateikiamas parko aprašas, tačiau nei André, nei Larasso pavardės leidinyje neminimos. Johanno Larasso Kretingos rūmų ir parko ansamblio kūrimo brėžiniai (8 ir 9 pav.) taip pat galėtų tapti edukaciniu dalyku. Žvelgiant į J. Larasso brėžinius (7 pav.) galima pritarti lenkų parkų istorikų nuomonei, kad Larassas buvo meistras panaudoti parkuose esamus ežerus, tvenkinius ar upelius. Dažnai pakeisdavo jų kranto liniją, sukurdavo dirbtines salas, kurios sklypo aplinkumą padarydavo

įdomesnę ir suteikdavo galimybę kurti įvairias salų jungtis su žemynu. Savo projektuose, jis ypatingą dėmesį skyrė ne tik augalų parinkimui, bet ir pasirinkimui kaip juos geriau eksponuoti. Jo parkams būdingos vaizdų sąsajos, dėl kurių jis vadinamas „peizažo tapytoju“ (Wielki neznany, 2016, 2017).

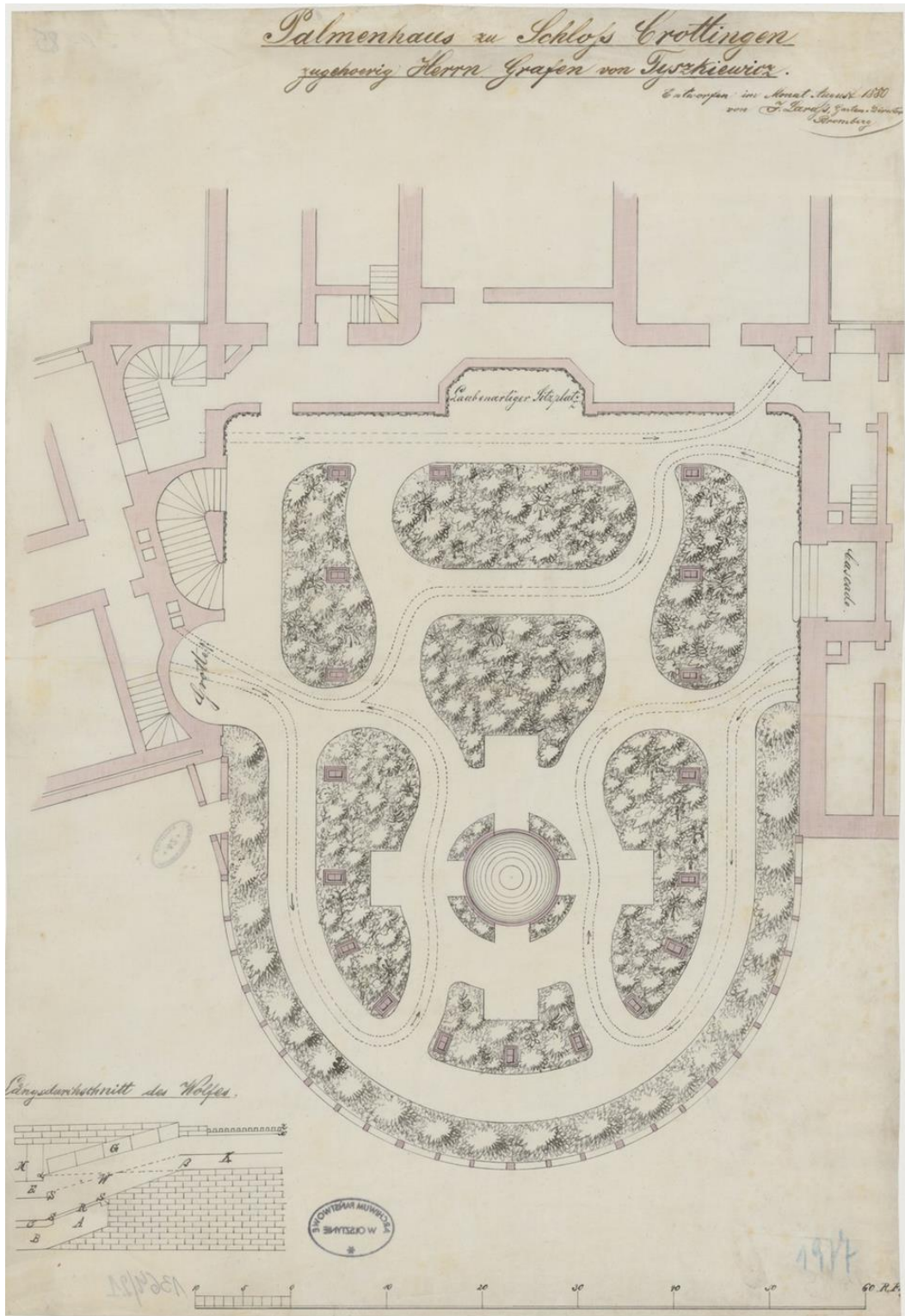

8 pav. Prūsijos architekto Johanno Larasso projekto Kretingos parkui (parterio rabačių su fontanais) brėžiniai, 1879.

Šaltinis: Zbior planow..., Archiwum Państwowe w Olsztynie, sygn. PL-42-1364/0-125

Fig. 8. Drawings by the Prussian architect Johann Larass, project of the flower parterre with fountain for the Kretinga Park, 1879. Source: Zbior planow..., Archiwum Państwowe w Olsztynie, sygn. PL-42-1364/0-125

9 pav. Prūsijos architekto Johanno Larasso Kretingos žimos sodo (Palmenhaus) projekto brėžinys, 1880. Šaltinis: Zbior planow..., Archiwum Państwowe w Olsztynie, sygn. PL-42-1364/0-21
Fig. 9. Project of the Kretinga Winter Garden (Palmenhaus) by Prussian architect Johann Larass, 1880.
Source: Zbior planow..., Archiwum Państwowe w Olsztynie, sygn. PL-42-1364/0-21

P. J. Lenné dirbo ir kaip miestų (Berlyno, Dresdno, Leipcigo) planuotojas. Tačiau didžiausią įtaką miestų planavimo srityje turėjo ir daug darbų nuveikė urbanistas Josef Stübgen (1845–1936). Šis vokiečių architektas ir urbanistas savo planavimo darbais ir publikacijomis formavo XIX a.

pabaigos – XX a. pradžios Vokietijos ir kaimyninių šalių miestų planavimo teoriją ir tradiciją. Jo knyga *Städtebau* (1890; liet. „Miestų statyba“ arba „Urbanistika“) sulaukė kelių laidų (1907; 1924) ir ilgą laiką buvo išsamiausia architektūros ir miestų planavimo enciklopedija. Skirtingai nuo austro C. Sitte's (1843–1903) knygoje (1889, 1996) išdėstytų miesto estetikos, meno požiūrio ir principų jis nagrinėjo miesto planavimą kiek plačiau – technologiniu ir inžineriniu aspektu. J. Stübbenas pasiūlė miestų atvirų erdvių hierarchiją, į ją įtraukdamas gatves, aikštes ir parkus, pastaruosius klasifikuodamas pagal jų paskirtį. Jis nustatė vidutines minimalias skirtingų tipų atvirų erdvių miestuose normas. J. Stübbeno tvirtinimu, bendras miesto ir jo žaliosios erdvės santykis turi būti 1:10, t. y. 100 ha mieste 30 ha užims gatvės ir aikštės, 10 ha – želdynai, 60 ha – užstatymo plotas. Ši J. Stübbeno efektą Europos miestų planavime lengva atsekti, jo skalės ir minimalūs atvirų teritorijų dydžiai buvo pakartoti daugelyje publikacijų po jo knygos išleidimo (Kraštovaizdžio atodangos, 2020, p. 63).

Baigęs studijas (1871) Berlyno architektūros akademijoje, J. Stübbenas iš pradžių dirbo geležinkelio tiesimo įmonėje, 1876–1881 m. jis – Acheno (*Aix-la-Chapelle*) miesto vyriausiasis architektas. 1881–1898 m. J. Stübbenas dirbo Kelno miesto vyriausiuoju urbanistu, kūrė ir plėtojo modernųjį miestą su bulvarais vietoje gynybinės sienos, pertvarkytu Reino uostu. 1892–1898 m. jis taip pat vadovavo Poznanės urbanistinio planavimo komisijai. 1898–1902 m. jis vadovavo elektros bendrovei „Helios“. Profesinę karjerą tęsė 1904–1920 m. dirbdamas Berlyne, rašė apie Anglijos (1912) ir Prancūzijos (1915) miestų planavimą. Vėliau persikėlė į Miunsterį, tapo Karsruhės ir Miunsterio universitetų garbės daktaru.

Jis yra parengęs daugelio Vokietijos miestų – žinoma, Kelno, Berlyno, Dortmundo, Diuseldorfo), Kylio, Koblenco ir kt. – planavimo projektų, taip pat Belgijos, Liuksemburgo miestų planavimo dokumentų. Lenkijoje, tuometėje Poznanės (*Posen*) kunigaikštystėje, J. Stübbenas projektavo Brombergo (dabar – *Bydgoszcz*, liet. Bydgoščius) ir Poznanės miestuose. Kaip miestų planavimo konsultantas vokiečių urbanistas yra suteikęs patarimų, projektų ir kitose šalyse. Jo publikacijos buvo verčiamos į kitas kalbas (Kraštovaizdžio atodangos, 2020, p. 63). Reikšmingas miesto plano sprendinys J. Stübbeno praktikoje pertvarkant gynybinio plano miestų struktūrą buvo miesto komunikacinis žiedas (*Ring*) – žiedinio apvažiavimo sistema, prie kurios buvo šliejami ir želdynai, rekreaciniai objektai, nauji miesto kvartalai. Tokie sprendinių pavyzdžiai – Kelno (pranc. *Cologne*), Poznanės miestų plėtros planai.

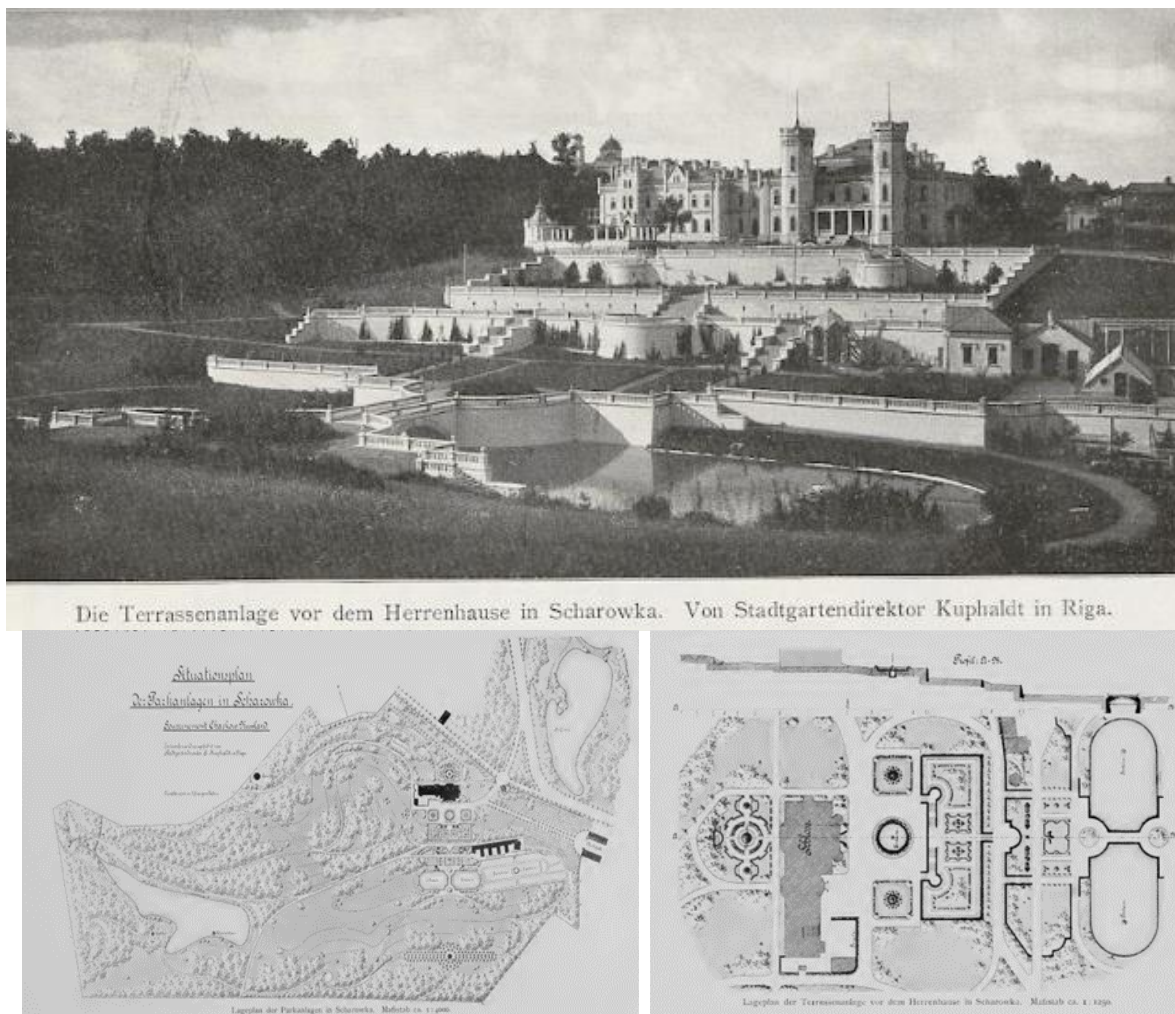
Vokietijos specialistų įtaka užsienio šalyse. Berlyno sodininkystės mokykla prie Potsdamo (vėliau prie Dahlemo) buvo vienas iš svarbiausių kraštovaizdžio architektų ir sodininkų ugdymo centrų Europoje. Jos auklėtiniai lėmė vokiškosios kraštovaizdžio architektūros sklaidą Europos šalyse, keletas jų glaudžiai susiję su Lietuva ir kitomis Baltijos šalimis (Echtermeyer, 1913; Royal gardening school, 2022). Vienas jų, pats ryškiausias Baltijos valstybėse, yra Georg Friedrich Ferdinand Kuphaldt (1853–1938). Šis vokiečių kraštovaizdžio architektas paliko ryškų pėdsaką ne tik Vokietijoje, bet ir carinės Rusijos Pabaltijo gubernijose. Latviai jį vadina Rygos parkų ir kraštovaizdžio architektūros tėvu. Lietuviai džiaugiasi jo Žagarės parko autoryste (1898–1900). Estijoje jo kūrybos rasime Piarnu, Taline, Tartu miestuose ir Toila Oru (1901), Lohu (1885), Polii (1880), Kehtna (1890), Olustvere (1903) dvarų sodybose (Kaaver, 2003; Kraštovaizdžio atodangos, 2020, p. 62).

1871 m. baigęs gimtojo miesto gimnaziją, G. Kuphaldt'as studijavo ir praktinius įgūdžius ugdė įvairiose sodininkystės mokyklose Vokietijoje, Belgijoje, 1876–1878 m. sėkmingai baigė Potsdamo karališkąją sodininkystės mokyklą, buvo paskirtas Brandenburgo Ostpriegnitzo srities vyriausiuoju sodininku. 1880 m. G. Kuphaldt'as pakviečiamas vadovauti Rygos miesto sodų ir parkų direkcijai. Jis atsakingai ir sėkmingai ėmėsi šių pareigų ir vadovavo Rygos miesto želdynų tarnybai 34 metus, kol prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui buvo apkaltintas šnipinėjimu ir priverstas 1915 m. išvykti iš Rusijos imperijos. Rygoje jis sukūrė miesto želdynų sistemą,

išsaugojusią pagrindinę struktūrą iki šių dienų, ir paliko šiame mieste tvirtas želdynų tvarkybos tradicijas (Kraštovaizdžio atodangos, 2020, p. 62).

G. Kuphaldt'o darbų geografija Rusijos imperijoje buvo gana plati. 1895 m. jis laimėjo pirmąjį prizą už sodų-gėlyno su fontanu įrengimą Sankt Peterburge prie Žiemos rūmų vakarinio fasado, jam buvo pavesta vadovauti Visos Rusijos pramonės ir meno parodos Nižnij Novgorode sodininkystės skyriui. Nuo tada G. Kuphaldt'as dažnai buvo kviečiamas inspektuoti ar rekonstruoti senų imperatoriškųjų sodų ir parkų, ar projektuoti naujų (pvz., Dagomyse ir Tsindalyje, 1897–1900; Oranienbaume). Jam teko dirbti Talino Kadriorgo parke (1897–1900), kituose Baltijos regiono viešuose ir privačiuose parkuose, taip pat Kursko gubernijoje ir Šarovkoje prie Charkovo (10 pav.; Kuphaldt, 1909; Kraštovaizdžio atodangos, 2020, p. 62), Muromceve (Vladimiro sritis).

10 pav. Šarovkos dvaro parko (dabar Ukraina, Charkovo sritis) tvarkymo projektas, G. Kuphaldt, 1909.

Fig. 10. Design project of Sharovka Manor Park (now Ukraine, Kharkiv region), G. Kuphaldt, 1909

Nuo 1915 m. G. Kuphaldt'as gyveno ir dirbo Berlyne, buvo Dahlemo sodininkystės (kraštovaizdžio) mokyklos docentas, dekanas, 1923 m. pavasarį išleistas į pensiją. 1929 m. jis buvo išrinktas Vokietijos sodininkystės sąjungos garbės nariu. Turtingą kraštovaizdžio architekto patirtį G. Kuphaldt'as perteikė savo straipsniuose, o 1927 m. apibendrino fundamentaliu (389 psl.) veikalu *Praxis der angewandten Dendrologie in Park und Garten* (Parko ir sodo taikomoji dendrologija). Dar 1896 m. jis parengė išsamų veikalą *Der Rationelle Obstbau in den nordwestlichen Provinzen des russischen Reiches: ein Handbuch der Obstkultur für Gärtner und Gartenfreunde* (Racionali sodininkystė Rusijos imperijos šiaurės vakarų provincijose: vadovas sodininkams ir mėgėjams).

1931 m. Berlyne išleido autobiografinį veikalą *Aus meinem Leben* (Iš mano gyvenimo). Mirė 1938 m. Berlyne.

G. Kuphaldt'o svarbiausioje knygoje (1927) yra užuomina, kad Lietuvoje viename dideliame dvare jam pasiūlė išretinti miškelį ir pritaikyti jį poilsiui. Šį darbą jis įvykdė per 25 metus. Estų kraštovaizdžio architektė Anne Kaaver (2003) nurodė, kad G. Kuphaldt rašydamas (1931) apie gyvenimo darbus ir sukurtus parkus, tarp jų mini Žagarės ir Užutrakio parkus (Pilkas, 2019, p. 28–29). Šis faktas iš esmės keistų Užutrakio dvaro parko autorystės temą, liudytų vokiškosios ir prancūziškosios želdynų meno tradicijos santykį ir sanglaudą.

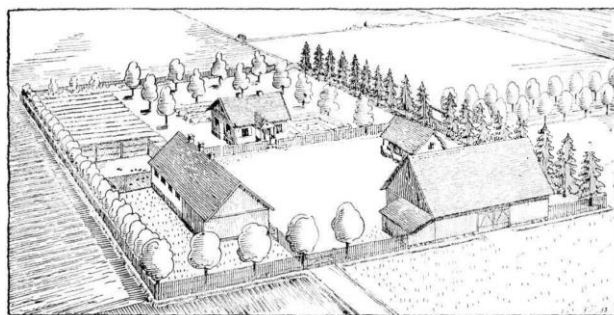
Bene ryškiausias prancūziškosios ir vokiškosios tradicijos santykio pavyzdys – parkas Bulgarijos valdovų vasaros rezidencijoje Euksinograde. Pirminį šio parko projektą 1881 m. parengė ir per dvejus metus įgyvendino vokiečių architektas Karlas Eduardas Petzoldas (1815–1891). Politinės permainos į Bulgarijos sostą 1887 m. atvedė Ferdinandą I (1861–1948), kurio motina buvo Prancūzijos princesė Clementine d'Orleans (1817–1907; liet. Klementina Orleanietė), tad valdovo rezidencijos parką tvarkyti 1889 m. buvo pakviestas Prancūzijos kraštovaizdžio architekto E. André biuras. Darbams vietoje vadovavo Henri Martinet (1867–1936), ir projektas 1893 m. buvo įgyvendintas. E. André ir H. Martinet projektas išsaugojo pagrindinius K. Petzoldo plano principus ir sukūrė geometrinės parko dalies ir gamtovaizdiškosios parko dalies harmoniją. Lankant šį parką 2000 m. apžvalginių tyrimų metu į akis krito savita neobarokinė parko išraiška, spygliuočių medžių gausa ir įvairovė (Kraštovaizdžio atodangos, 2020, p. 81). K. E. Petzold sukūrė 174 parkus įvairiose Europos šalyse, jo veikalas *Landschaftsgärtneri* (dvi laidos, 1862 ir 1888; liet. „Kraštovaizdžio sodininkystė“, angl. *Landscape Gardening*) ilgai buvo reikšmingas vadovas parkų kūrėjams.

Bene svarbiausias XIX a. Europos vokiškai kalbantiems sodininkams ir kraštovaizdžio architektams vadovas buvo Gustavo Meyer (1816–1877), Karališkosios sodininkystės mokyklos Postdame auklėtinio (1832–1836) ir profesoriaus, Berlyno karališkųjų sodų (1859–1870) ir Berlyno miesto želdynų (nuo 1870 m.) direktoriaus, knyga *Lehrbuch der schönen Gartenkunst*, sulaukusi dviejų laidų (1860, 1873 ir pakartotinai išleista 1999 m.). Tai vadovėlis apie želdynų meną ir stiliškumą, vadinamą *Lenné Meyer mokykla*, kai taikomas mišrus (geometrinis ir laisvas) parkų planavimas (Meyer, 1873).

Vokiškoji sodininkystės ir želdynų meno, kraštovaizdžio architektūros (nuo 1929 m.) mokykla ir tradicija ugdė ir užsienio specialistus, kurie sėkmingai ir uoliai skleidė praktinę ir pedagoginę veiklą savo šalyse. Pavyzdžiui, Portugalijos kraštovaizdžio architektūros raida yra glaudžiai susieta su dviem Vokietijos kraštovaizdžio mokyklų auklėtiniais – Emiliu Davidu (1838–1873) ir 1939 m. Berlyne studijas baigusiu Francisco Caldeira Cabral (1908–1992). Apie tai plačiai pasakojama autorių kolektyvo (Antunes *et al.*, 2022) publikacijoje anglų ir prancūzų kalbomis. Lars Hopstock (2022) taip pat dvikalbėje (anglų ir prancūzų kalbomis) publikacijoje analizuoja želdyno kaip meno erdvės (vok. *Raumkunstwerk*) fenomeną ir kraštovaizdžio architektūros mokyklų patirties sklaidą XX a. pradžioje.

Vokiškoji kraštovaizdžio architektūros ir urbanistikos tradicija XX a. buvo tęsiama net taikant praktikoje miestų-sodų planavimo modelį. Tiek pačioje Vokietijoje, tiek kaimyninėse šalyse, kaip tuometė Čekoslovakija ar kitos, rasime puikių tarpukario tarp dviejų pasaulinių karų laikotarpio urbanistinio planavimo ir kraštovaizdžio architektūros miesto-sodo modelio vokiškosios tradicijos ir interpretacijos pavyzdžių (Hnitkova, 2022; Lauton, 2022). Įdomių kraštovaizdžio planavimo ir projektavimo vokiškosios tradicijos sąsajų galima įžvelgti Vokietijoje XX a. trečiajame dešimtmetyje išsimokslinusio (1924–1928 m. Veimare studijavo Bauhause, Aukštojoje architektūros ir meno mokykloje) architekto Vlodo Švipo (1900–1965) darbuose ir projektiniuose siūlymuose, pvz., 1933 m. Žemės ūkio rūmų publikacijoje „Kaip kurti ir tvarkyti sodybą“ (11 pav.).

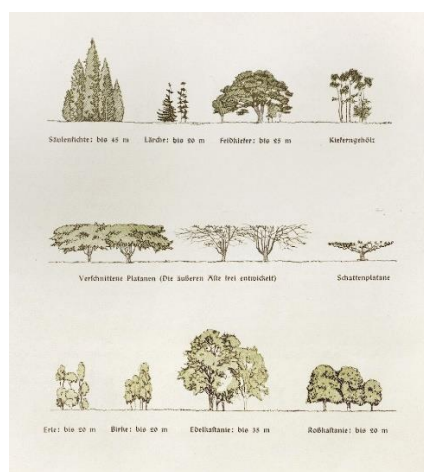
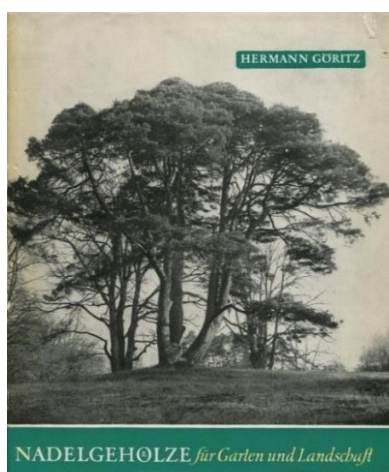
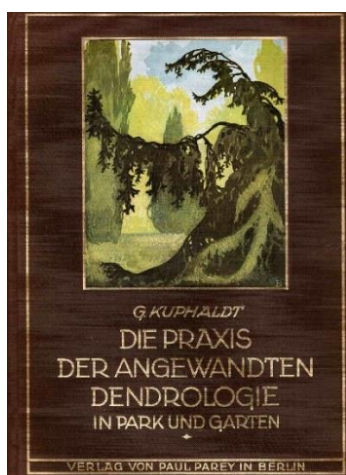

11 pav. Sodybos aplinkos planavimas: Karlsruhe technikos mokyklos studento (Max Laeuger studija) akvarelė, apie 1928–1934 (iš Hopstock, 2022) ir architekto Vlado Švipo piešinys, 1933 (iš Pilkauskas, 2019).

Fig. 11. Homestead planning: watercolour by Karlsruhe Technical School student (Max Laeuger studio), circa 1928–1934 (from Hopstock, 2022) and drawing by architect Vladas Švipas, 1933 (from Pilkauskas, 2019)

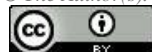
Vokietijos kraštovaizdžio architektų tradicijos ir įtaka Europoje buvo stipri ir po Antrojo pasaulinio karo. Rytų ir Centrinėje Europoje plačiai plito Rytų Vokietijos (Vokietijos Demokratinės Respublikos, VDR) specialistų leidiniai ir publikacijos. Populiarūs ir prieinami jie buvo ir Lietuvoje. Vokiečių kraštovaizdžio architektų tekstų įžvalgos domino Lietuvos pramonės teritorijų želdynų specialistus Leoną Čibirą (1921–1992) ir prof. habil. dr. Konstantiną Jakovlevą-Mateckį (1929–2021). L. Čihiro asmeniniame archyve ir *Dendrologo užrašuose* (Čibiras, 2022) randame daug vokiečių autorių tekstų iš įvairių leidinių (12 pav.). Turime progą skaityti vejų populiarintojo ir daugiamečių dekoratyviųjų žolinių augalų žinovo, selekcininko Karlo Foerster (1874–1970), Willy Lange (1864–1941), bene produktyviausio, daug rašiusio VDR kraštovaizdžio architekto Hermann Göritz (1902–1998) įžvalgų vertimus ir konspektus (Čibiras, 2022), knygelėje pateikiamos glaustos šių Berlyno (Potsdamo ir Dahlemo) sodininkystės mokyklos auklėtinių biografijos.

Šios mokyklos auklėtinių sąrašuose randame ir lietuvišką pėdsaką. Lietuvoje galėtume ir turėtume atidžiau pasidomėti Lucinos Jakowickaitės (g. 1901 m. Kybartuose), prof. Konstantino Regelio (1890–1970) laborantės, Davido Urinowskio (g. 1891 m. Virbalyje), Dahlemo mokyklų auklėtinių (stažuotojų pačioje XX a. trečiojo dešimtmecio pradžioje) veikla ar Pirmojo pasaulinio karo metais Vilniuje miesto sodų vadovo (vok. *Verwalter der Stadtgärtnerei Wilna*) Kurto Holder-Egger (g. 1889 m. Rytų Prūsijoje), Dahlemo mokyklos 1912–1914 m. auklėtinio, nuveiktais darbais. Šios trys asmenybės minimos Dahlemo mokyklos studentų sąrašuose (Royal gardening school, 2022; Echtermeyer, [1913]).

12 pav. Vokiečių autorių leidinių faksimilės (iš kairės į dešinę): G. Kuphaldt'o (1927), H. Göritzo (1960) ir M. Laeuger (1938) knygos kraštovaizdžio architektams tebėra aktualios. Šaltinis: Google Books

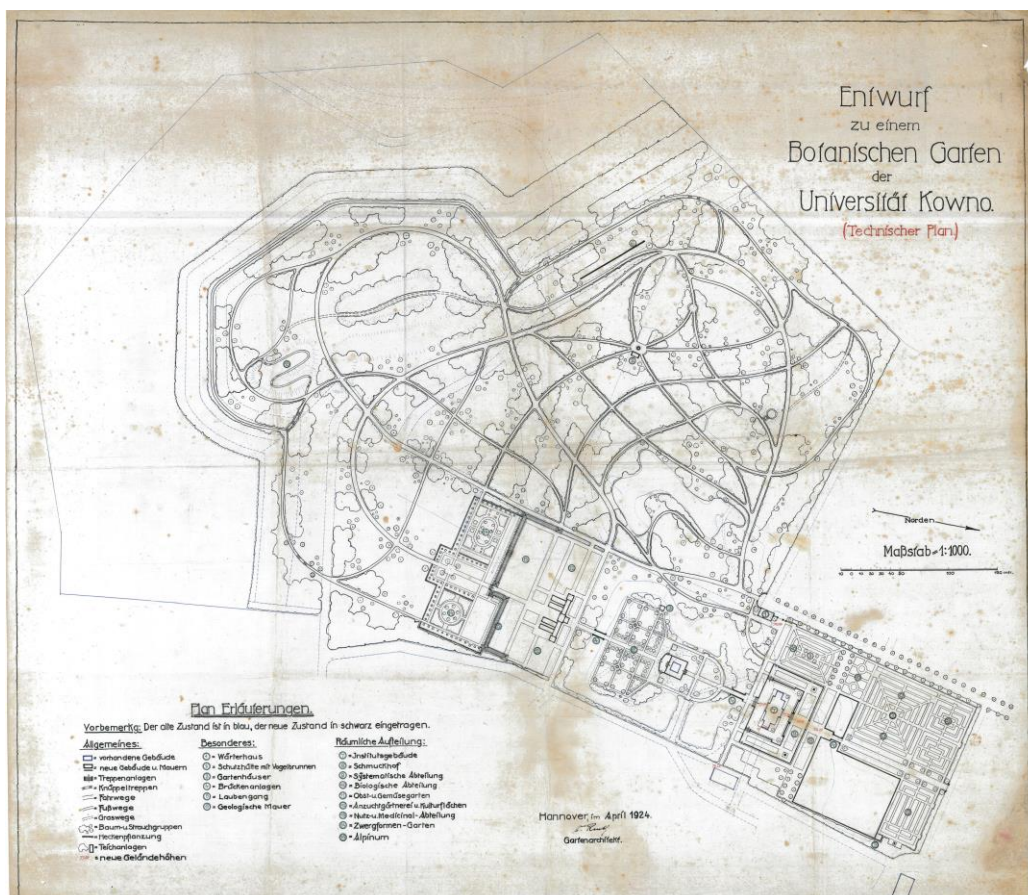
Fig. 12. Facsimiles of publications by German authors (from left to right): books by G. Kuphaldt (1927), H. Göritz (1960) and M. Laeuger (1938) are still relevant for landscape architects. Source: Google Books

Dar viena Lietuvai svarbi Dahlemo mokyklos asmenybė – Karl Rauth (1871–?), apie kurį žinių turime nedaug. Išsamiausiai apie šį XX a. Vokietijos sodų inžinierių ar kraštovaizdžio architektą parašė Mantas Pilkauskas ir Regimantas Pilkauskas (Pilkauskai, 2017). Karl Rauth gimė 1871 m. Heilbrone, Pietų Vokietijoje. 1887–90 m. mokėsi Štutgarto Karališkajame rūmų sode, 1892–93 m. – Hanoverio meno amatų mokykloje, 1893–94 m. buvo Karališkosios sodų mokyklos Potsdame laisvuju klausytoju (Echtermeyer, [1913]).

Kraštovaizdžio architektūros srityje asistentu Karl Rauth (Rautas) dirbti pradėjo 1890 m. įvairiuose biuruose Drezdene ir kituose miestuose (Echtermeyer, [1913]; Pilkauskai, 2017). 1894–95 m. jis atliko vienerių metų savanorišką karo tarnybą. 1895–97 m. dirbo Hanoverio miesto sodų direkcijoje ir Rygoje pas želdynų direktorių Georgą F. F. Kuphaldtą, 1897–98 m. buvo *Andrae & Rauth* firmos dalininku Budapešte, neužilgo ir vėl sugrįžo į Rygą. Žinoma, kad dirbo F. Wagnerio medelyne Tukume, Kurše ir vadovavo firmai kaip F. Wagnerio darbų tęsėjas. Nuo 1918 m. birželio 7 d. iki išėjimo į pensiją 1949 m. K. Rauth dirbo Hanoverio miesto želdynų administracijoje. Nuo 1919 m. liepos 1 d. maždaug iki 1930 m. jis buvo naujai įkurtos sodų bendrijų (vok. *Kleingarten*) tarnybos vadovu. Antrojo pasaulinio karo metu, pritrūkus personalo, K. Rauth buvo pakviestas vadovauti Hanoverio miesto valdybos šiaurės skyriui (Pilkauskai, 2017).

K. Rautho parengtas Botanikos sodo projektas išliko VDU Botanikos sodo archyve (13 pav.), 1936 m. buvo paskelbtas atskiru leidiniu. Jis lieka svarbiu pagrindu projektuojant dabartinę Botanikos sodo plėtotę (Pilkauskai, 2017). Šimto metų senumo plane matyti ir buvusios XIX a. parko takų linijos, ir 1924 m. projekto autoriaus samprata, kuri iki šiol nebuvo įgyvendinta. K. Rautho Botanikos sodo samprata yra moderni, ypač augalų ekspozicijų plotai ir juos supantys izoliaciniai želdiniai krūmų gyvatvorių pavidalu yra pavyzdiniai ir priimtini dabartiniams Botanikos sodo poreikiams (Pilkauskai, 2017).

13 pav. Karlo Rauto (Karl Rauth) VDU Kauno botanikos sodo projektas, 1924 m. Šaltinis: Pilkauskai, 2017.
Fig. 13. Karl Rauth's Kaunas Botanical Garden project, 1924. Source: Pilkauskai, 2017

Kaip teigia naujo projekto autoriai, kraštovaizdžio architekto Karlo Rautho projektą po tiek metų nėra tikslinga įgyvendinti ir Botanikos sodo administracija tokio uždavinio nesiėmė (Pilkauskai, 2017). K. Rautho 1924 m. projekte šiaurinėje dalyje esamas tvenkinys (kūdra) su į jį įtekančiu lenktu grioviu buvo siūlomas sureguliuoti į du skirtingo dydžio griežto stačiakampio formos tvenkinius vienur žemę iškasant, o kitur užpilant. Toks formalus senosios kūdros krantų tiesinimas ir keitimas (atkūrimas) pagal K. Rautho projektą reikalautų didelių aplinkumos pertvarkymų ir senų pakrantės medžių sunaikinimo (Pilkauskai, 2017). Tokie pertvarkymai ir esplanados apie rūmus kūrimas pagal K. Rautho projektą neatitinka šiandienos poreikių ir galimumų. Kauno botanikos sodo šiaurinės dalies pertvarkymo projekte siūloma laikytis XIX a. parko pagrindinių plano linijų ir elementų, o ekspozicijų plotus projektuoti ir įrengti laikantis K. Rautho principų (Pilkauskai, 2017).

Didžiąją dalimi vokišką kraštovaizdžio tvarkymo tradicija paremti Klaipėdos miesto ir jos apylinkių senieji parkai ir kiti želdynai (Demereckis, 2014). Todėl vokiškosios tradicijos ir projektavimo principų analizė Lietuvoje turėtų būti tęsiama, gilinama akademinio ir praktinio aspektu. Tokia analizė ypač aktuali istoriniuose želdynuose, kuriuos projektavo, puoselėjo vokiškosios kraštovaizdžio ir želdynų formavimo mokyklos auklėtiniai. Senujų parkų restauracijos projektai yra puiki paskata tiek užsakovams, tiek projektuotojams pasidomėti šia tradicija ir paveldu, analizuoti svarbiausius ir reikšmingiausius teorinius postulatus ir leidinius, galėjusius turėti Lietuvos istorinių parkų kūrėjams didžiausios įtakos.

Apibendrinimas ir išvados

Visi straipsnyje aptarti Vokietijos kraštovaizdžio ir urbanistikos meistrai parašė veikalų, kurių mintys buvo aktualios amžininkams ir lieka aktualios ainiams. 1818 m. F. L von Sckell publikavo veikalą *Beiträge zur bildenden Gartenkunst* (angl. *Contributions to Visual Garden Art*; liet. *Įnašas į vaizduojamąjį sodų meną*), jame aptariami angliškojo stiliaus parko vaizdų kūrimas. XIX a. Vokietijos parkų architektų (Sckell, Pückler, Petzold, Meyer) veikaluose daugiausia aptariami estetiniai aspektai. Net Willy Lange (1864–1941) knygoje *Gartengestaltung der Newzeit* (1907; liet. „Naujoji parkų architektūra“) teigiama, kad parkuose reikia vadovautis ne „ekologiniais-moksliniais“, bet fizionominiais-meniniais principais (Čibiras, 2022).

Tačiau XX a. vokiškoji kraštovaizdžio formavimo ir meno tradicija grindžiama giliu augalų ekologijos, natūralumo pažinimu; parkų kraštovaizdžio architektų plejada (Kuphaldt, Göritz, Foerster ir kt.) sėkmingai pratęsė Lenné ir Gustavo Meyer mokyklos priesakus ir patarimus kurti natūralumu alsuojančius želdynus. Šie patarimai ir pavyzdžiai išdėstyti G. Meyer knygoje (1860, 1873) *Lehrbuch der schönen Gartenkunst: mit besonderer Rücksicht auf die praktische Ausführung von Gärten und Parkanlagen* (angl. *Textbook of beautiful garden art: with special reference to the practical execution of gardens and parks*; liet. „Dailiojo želdynų meno vadovėlis: ypatingas dėmesys skirtas praktiniam sodų ir parkų įgyvendinimui“) neprarado aktualumo ir šiandienos kraštovaizdžio architektūroje. Tai patvirtina ir pakartota (trečioji) šios knygos laida, Vokietijoje išleista 1999 m.

Vokiškojo racionalumo ir kraštovaizdžio estetikos analizės pavyzdžių rasime L. Čibiro ir K. Jakovlevo-Mateckio veikaluose ir praktinėje veikloje. Jie sėkmingai adaptavo H. Göritzo ir kitų autorių mintis ir teorinius apibendrinimus.

Senujų, istorinių parkų, formuotų vadovaujantis vokiškosios tradicijos ir projektavimo principais, restauracijos projektai turėtų skatinti gilinti vokiškosios kraštovaizdžio formavimo ir želdynų meno tradicijos tyrimus, pasidomėti senaisiais veikalais. Tik taip išsaugosime parkų meno ir kultūros tęstinumą. Senieji estetiniai sprendiniai, augalų asortimentas yra ir turi būti svarbi senujų parkų renovacijos projektų dalis. Todėl **teikiame išvadas**:

1. Tęsiant praktinę ir akademinę kraštovaizdžio architektūros (ir kraštovaizdžio architektų) veiklą ir ugdant atitinkamas kompetencijas Lietuvoje turi būti skiriamas pakankamas dėmesys

šios srities teoriniam paveldui. Be teorinio paveldo studijų neįmanoma konceptualiai pagrįsti senųjų (istorinių) parkų restauravimo, gaivinimo ir įveiklinimo projektų.

2. Vokiškosios tradicijos kraštovaizdžio architektų profesinės įžvalgos, parkų estetikos ir naudos paradigma iš esmės sutampa su tvaraus (darnaus) kraštovaizdžio vystymo principais. Šios įžvalgos sėkmingai gali būti adaptuojamos ir realizuojamos parkų restauravimo projektuose šiuolaikinėmis sąlygomis.
3. Verta sudaryti senųjų leidinių teorinių ir praktinių įžvalgų (publikacijų) antologiją, akademinį rinkinį, kuris būtų aktualus tiek akademinio, tiek praktinio aspektu. Šios srities studijos, tyrimai ir jų apibendrinimai būtų naudingi sprendžiant senųjų Lietuvos parkų išsaugojimo ir gaivinimo problemas.

Literatūra

1. Antunes, C. A., Marques, T. P. et Andresen, T. (2022) « La genèse de la formation en architecture de paysage au Portugal », *Projets de paysage* [En ligne], Hors-série | 2022, mis en ligne le 05 juillet 2022, consulté le 18 juillet 2022. URL : <http://journals.openedition.org/paysage/27687> ; DOI : <https://doi.org/10.4000/paysage.27687>
2. Antunes, C. A., Marques, T. P. et Andresen, T. (2022), « The genesis of training in landscape architecture in Portugal », *Projets de paysage* [En ligne], Hors-série | 2022, mis en ligne le 05 juillet 2022, consulté le 18 juillet 2022. URL : <http://journals.openedition.org/paysage/27624> ; DOI : <https://doi.org/10.4000/paysage.27624>
3. Čibiras, L. (2022). *Dendrologo užrašai, II dalis. Konspektai ir užsienio autorių tekstų vertimai*. Sudarytojas Steponas Deveikis. Vilnius: KŽEG, 72 p.,
4. Demereckis, K. (2014). *Klaipėdos istoriniai parkai ir želdynai*. Klaipėda: Libra Memelensis, 208 p.
5. Deveikis, S. (2017). Ar Edouard'as ir René André projektavo Kretingos dvaro parke? In *René André (1867 – 1942) epocha. Kraštovaizdžio architekto kūrybos laukas – nuo želdynų iki miestų planavimo*: mokslo darbai; sudarytojai Vaiva Deveikienė, Steponas Deveikis, Petras Grecevičius. Vilnius: LKAS, p. 112–118.
6. Deveikis, S. (2020). Kas formavo Lietuvos dvarų parkų estetiką ir sprendinius: tekstų apžvalga ir įžvalgos. *Darnios aplinkos vystymas*, Klaipėda, Nr. 1(17), p. 76–89. Prieiga per: <http://ojs.kvk.lt/index.php/DAV/article/view/145/106>
7. Donadieu, P. (2022) « La formation des paysagistes concepteurs dans le monde », *Projets de paysage* [En ligne], Hors-série | 2022, mis en ligne le 05 juillet 2022, consulté le 19 juillet 2022. Prieiga per: <http://journals.openedition.org/paysage/28100> ; DOI : <https://doi.org/10.4000/paysage.28100>
8. Dumpelmann, S. (2022). Walking, drawing, designing. Friedrich Ludwig vo Sckell's drawing stic and eighteenth-century landscape gardens. *Ri-vista*, 01. Prieiga per: DOI:10.36253/rv-12580-www.fupress.net/index.php/ir-vista/
9. Echtermeyer, T. (1913). *Biographien in den Festschriften der Gärtnerlehranstalt am Wildpark bei Potsdam und Dahlem, Berlin 1899, 1913 und 1924*. Prieiga per: <http://gartentexte-digital.ub.tu-berlin.de/gaertnerbiographien/gaertnerbiographien.pdf>
10. Hinz, G. (1980). Peter Joseph Lenné, landscape architect and urban planner. In: *Landscape Planning*, Vol. 7, Issue 1, pages 57–73.
11. Hnidkova, V. (2022). Cité-Jardin ou Gartenstadt? L'héritage de l'urbanisme tchèque. In: *Des cités-jardins pour le XXIe siècle. Valorisation, preservation, perspectives*. Marseille: Parenthèses, p. 60–72.
12. Hopstock, L. (2022). « Le jardin comme *Raumkunstwerk* : le rôle des écoles d'architecture dans la modernisation de l'enseignement de l'architecture de paysage au début du xxe siècle », *Projets de paysage* [En ligne], Hors-série | 2022, mis en ligne le 05 juillet 2022, consulté le 19 juillet 2022. Prieiga per: <http://journals.openedition.org/paysage/27535> ; DOI : <https://doi.org/10.4000/paysage.27535>
13. Hopstock, L. (2022). « The garden as *Raumkunstwerk*: the role of early 20th-century architecture schools for the modernisation of landscape architecture education », *Projets de paysage* [En ligne], Hors-série | 2022, mis en ligne le 05 juillet 2022, consulté le 19 juillet 2022. Prieiga per: <http://journals.openedition.org/paysage/27504> ; DOI : <https://doi.org/10.4000/paysage.27504>
14. Kaaver, A. (2003). *Maastikuaednik Georg Kuphaldt 1853–1938*. Tallinn: Keskkonnainvesteeringute Keskus
15. Kāvere, A. (2007). *Rīgas dārzu arhitekts Georgs Kūfalts*. Rīga: Jumāva.
16. *Kraštovaizdžio atodangos MMXX* (2020). Tekstų autoriai ir sudarytojai Vaiva Deveikienė ir Steponas Deveikis. Vilnius: Edouard'o F. André klubas Lietuvoje, 220 p.
17. Kretingos muziejaus tinklalapis (2017–2022). Dvaro parkas [elektroninis išteklius]. Prieiga per: <http://www.kretingosmuziejus.lt/apie-mus/dvaro-parkas>
18. Kuphaldt, G. (1909). Die Parkanlagen in Scharowka. *Die Gartenkunst*, vol. XI, No. 12, S. 201–204.
19. Kuphaldt, G. (1931). Aus meinem Leben. *Mitteilungen des Bundes Burschentag*: 2 Sonderheft, April, S. 1–31.

20. *Laiškai Ty – Les lettres Ty* (2011). Sudarė Vaiva Deveikienė, Steponas Deveikis; iš prancūzų kalbos vertė Steponas Deveikis ir kt. Vilnius: E. F. André klubas Lietuvoje.
21. Lauton, E. (2022). La cité-jardin du Stockfeld. In: *Des cités-jardins pour le XXIe siècle. Valorisation, preservation, perspectives*. Marseille: Parenthèses, p. 73–78.
22. Meyer, G. (1873). *Lehrbuch der schönen Gartenkunst: mit besonderer Rücksicht auf die praktische Ausführung von Gärten und Parkanlagen*. Berlin: Ernst & Korn. [Digital copy from Heidelberg University].
23. Omilanowska M. (2011) 2014). *Pabaltijo Zakopanė. Palanga Tyszkiewiczzių laikais / iš lenkų k. vertė Vyturys Jarutis*. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus.
24. Pilkauskas, R. (2019). *Miesto želdynų plėtotė, I dalis: Miesto želdynai*. Vilnius–Kaunas: LKAS
25. Pilkauskas, R. ir Pilkauskas, M. (2017). Kauno botanikos sodo šiaurinės dalies plėtojimo gairės prabėgus devyniems dešimtmečiams nuo pirmojo plano sudarymo. In: *René André (1867 – 1942) epocha. Kraštovaizdžio architekto kūrybos laukas – nuo želdynų iki miestų planavimo*: mokslo darbai; sudarytojai Vaiva Deveikienė, Steponas Deveikis, Petras Grecevičius. Vilnius: LKAS, p. 67–76.
26. *Plaisir du Jardin – jardin du plaisir. Guide officiel établi par les Administrations des châteaux. Les plus beaux jardins historiques en Allemagne* (2003). Regensburg: Verlag Schnell & Steiner GmbH, 256 S.
27. Royal gardening school at the wildlife park near Potsdam – Königliche Gärtnerlehranstalt am Wildpark bei Potsdam (2022). Prieiga per: https://second.wiki/wiki/kc3b6nigliche_gc3a4rtnerlehranstalt_am_wildpark_bei_potsdam
28. *Senasis Kretingos dvaro parkas – gyvoji istorija* (2012). Sudarė Vida Kanapkienė, Jurgita Paulauskienė, Roma Luotienė. Klaipėda: Druka.
29. Sitte, C. (1996). *L'art de bâtir les villes. L'urbanisme selon ses fondements artistiques*. Traduction de Daniel Wiczorek. Paris: Editions de Seuil
30. *Wielki neznany. Johann Larass ir jęgo oęrody* parodos aprašymai (2016; 2017). Prieiga per: <http://olsztyn.ap.gov.pl/art/johann-larass-i-jęgo-oęrody>; <http://lidzbarkwarminski.wm.pl/profil/OranzeriaKultury/16451,Wielki-nieznany-Johann-Larass-i-jęgo-oęrody.html> ; <https://www.facebook.com/events/1784043755189179/>
31. Wimmer, C. A. (1989). Aus dem Leben Peter Joseph Lennés. In: *Mitteilungen des Vereins für die Geschichte Berlins* (de), Nr. 85, S. 210 ff. (Online-PDF-Dokument [archive], abgerufen am 29. September 2009; digital copy).
32. *Zbiór planów Johannesą, Georgą ir Ernsta Larass* (ok. 1862–1942). Prieiga per: https://www.archivesportaleurope.net/ead-display/-/ead/pl/aicode/PL-42/type/fa/id/PL-42-1364_SLASH_0/page/1

The German Tradition of Landscape Architecture in Europe and Lithuania

(Received in January, 2023; Accepted in February, 2023; Available Online from 10th of May, 2023)

Summary

The German tradition of landscaping and garden art had an influence on other European countries, both neighbouring and distant ones. The article analyses the aspects of this tradition – organization of pedagogical, practical, and creative activities, artistic expression – in European countries and Lithuania. The tradition of the German school of horticulture, gardening, and landscaping dates to 1824, when was founded Royal gardening school at the Wildpark-Potsdam.

The masters of German tradition of gardening and landscape architecture, such as J. P. Lenné (1789–1866), G. Meyer (1816–1877), K. Petzold (1815–1891), J. Larass (1820–1893), J. Stübben (1845–1936), G. F. Kuphaldt (1853–1938) and others are presented in this article. All the masters of German landscape and urban planning discussed in the article wrote works whose ideas were relevant to contemporaries and remain relevant to the present. The books *Lehrbuch der schönen Gartenkunst* (1860, 1873; Textbook of beautiful garden) by G. Meyer or *Landschaftsgärtnerei* (1862, 1888; Landscape Gardening) by K. Petzold, and *Städtebau* (1890, 1907, 1924) by J. Stübben had a great influence on the development of landscape architecture in Europe. The design or gardening called the Lenné Meyer school are used both geometric forms and free-form styles in green spaces. K. Rauth's project of the Botanical Garden in Kaunas (1924) is also presented and discussed.

Examples of German rationality and analysis of landscape aesthetics can be found in the works and practical activities of L. Čibiras (1921–1992) and K. Jakovlevas-Mateckis (1929–2021). They successfully adapted the thoughts and theoretical generalizations of H. Göritz (1902–1998) and other authors. The restoration projects of the historical parks, formed according to the principles of German tradition and design, should encourage deepening the research of the German tradition of landscape design, and take an interest in the old works. The old aesthetic solutions, the assortment of plants are and must be an important part of the renovation projects of the historical parks.

